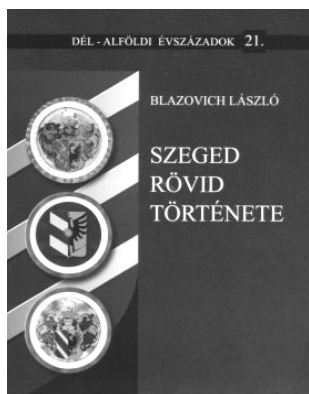

Blazovich László: Szeged rövid története

**Csongrád Megyei Levéltár
Szeged, 2005
317 oldal**

Vaskos monográfiák után a Csongrád Megyei Levéltár gondozásában jelent meg a Szeged rövid története c. könyv 2005-ben. Szerzője, Blazovich László a Szeged c. folyóiratban évek óta önálló rovattal jelentkezett (Szeged történetének rövid foglalata), s az ott közölt tanulmányokat szerkesztette köteté. Vállalkozását olvasói igény szülte: a Szeged történetéről szóló monografikus földolgozások nem a köznapi érdeklődés kielégítését szolgálják, ugyanakkor szükség volt a szélesebb közvélemény számára is elérhető (árban és terjedelemben egyaránt) jó tudományos összefoglalóra. Nem analóg a háromkötetes Erdély történetét egy könyvbe sűrítő munkával, mert az a monográfia mennyiségileg csökkentett változata, míg ez a nagy szintézisekre is építő új összegzés, de mindkettő célja a népszerűsítés. Alapvető sajátossága, hogy egyszerűs látószög érvényesül benne. Míg a nagy terjedelmű monográfiák sokszerzősek, ennél fogva sokfajta nézőpont jellemzi őket, itt egyféle tudományos és módszertani iskolázottság dominál. Ez pedig a források alapos ismeretét, az elrendezés és értékelés metodikai kiforrottságát tükrözi. A tartalmi és szerkezeti egységet szolgálja a különböző fejezetek beosztása, mindegyik korszakot azonos szempontokból tárgyal: köztörténet, városkép, út és forgalmi viszonyok, népesség és társadalom, gazdaság és művelődés.

Blazovich művét ugyanakkor a középkorokban is jól hasznosítható helytörténeti munkának tartjuk, a diákok és tanárok lokális történeti ismereteit gazdagító kézikönyvnek.

Bár a szerző elsősorban középkorász, az egyes történelmi korszakok kiegyensúlyozottan szerepelnek benne. A jó forrásadottságoknak és a gazdag szakirodalomnak is köszönhető, hogy a könyvre arányos korszakolás, s azon belül a tartalmi sokszínűség a jellemző. Alapvetően helytörténet, de modern aspektusból: nem ragad meg az események időbeni egymásutánosságánál, a helyi közélet fontosabb eseményeinek rögzítésénél, hanem az embert veszi görcsű alá. Nem csak azt írja le, mit csináltak egykor a szegediek, hanem azt is: kik, milyen műveltséggel, családi és gazdasági háttérrel. Mályusz Elemér már az 1940-es években a helytörténeti kutatás fontos feladatai között említette az anyagi és társadalmi állapot megrajzolását. Blazovich munkájából is úgy látjuk, hogy az új megközelítés társadalomközpontú, a társadalomtörténeti kutatások lényege pedig a „történelem nélküli”, a politikai felszín alatt elhelyezkedő rétegek kultúrájának, kenyérkeresetének, lakott környezetének a megismerése. Ez az új szemléletmód tükröződik a könyvben, s ezen keresztül ismerhetjük meg mi is a várost. Lássuk.

A nyolc fejezetből álló könyv a „Természeti kép” bemutatásával kezdődik. Ha valahol, Szegeden ennek volt jelentősége, ugyanis fejlődésének legfőbb momentuma, hogy víziutak találkozási pontján feküdt. A lecsapolásokkal, folyamszabályozásokkal átalakított földrajzi környezet XVIII–XIX. században új képet adott az egész Alföldnek, s benne fővárosának, Szegednek. A természetátalakítás gazdasági-társadalmi hatásait a szerző a vonatkozó történeti korszakon belül tárgyalja.

A táj szokványos és tárgyira utaló „régészeti” leírása helyett „Elődeink” bemutatását vállalta. Egymást váltó kultúrák és népek sorsát ábrázolja, bizonyítván: a szegedi környék régóta lakott hely, az elsüllyedt és újonnan keletkezett civilizációk körforgása az emberi történelem folyamatosságát és változását egyszerre szimbolizálja. Szeged jövője már neolitikumból kiolvasható. Olyan forgalmas útvonalak kereszteződésében feküdt, amely kereskedelemre predesztinált, s az itt megfordult népek ki is használták e lehetőséget. A szerteágazó szakirodalom eredményeit tudományos tömörséggel foglalta össze, amelyből kiderül, hogy a területen élő nevesebb elődeink közé tartoztak a szarmaták, hunok, gepidák és az avarok. Utóbbiak közel harmadfélszáz éves uralma a terület legmagasabb állami szerveződését jelentette a honfoglalás előtt.

A honfoglalásról és középkorról szóló rész szegedi történéseket tárgyal de beágyazva az országos folyamatokba. Az államalapítás Szeged-vidéki története, a csanádi püspökség, majd a vármegye megszervezése az országos históriába illeszkedik. Megtudjuk, hogy a nagy történeti kérdések miként dőltek el ezen a tájon. Eredménye pedig Szeged súlyának növekedése vármegyén belül Csongrád várának rovására.

A szerző a középkor kiváló kutatója, biztos kézzel vezet át bennünket városi fejlődés különböző fokozatain. Kezdetben falusias település volt Szeged, melyet előnyös forgalmi-földrajzi helyzete emelt ki környezetéből. A fejlődés kulcsa tehát a szerencsés földrajzi adottság, amely már a XII. században piaci funkciót kölcsönzött a helynek. Különösen a sóelosztás kapott jelentős szerepet. A forgalmas átkelőhelyből azonban a jog formált várost, amikor IV. Béla az ide érkezett hospeseknek 1247-ben kiváltságokat adott. A rájuk érvényes személyi kiváltság idővel területi (városi) privilégiummá szélesedett, alanya pedig a polgári közösség lett. Szabadon választhattak bírót, plébánost, a polgárok telkük és házuk tulajdonosai lettek, piacot tarthattak, és vámentességet élveztek. Kedvező piaci feltételek és a királyi támogatással megszerzett jogok tették Szegedet az Alföld egyetlen nyugatias városává.

Ezt támasztják alá a kötet új szemléletű fejezetei a városképről, a társadalom tagozódásáról a városi életről és műveltségről. Ezek azok a területek, melyekről nem sokat tudhattunk meg a korábbi munkákból, melyeknek forrásanyaga korlátozott, ezért a meglévőket kellett különleges módszertani eljárásnak alávetni. Szerzőnk ezt tette. A városszerkezet Reizner föltételezte kialakulását (a vízből kiemelkedő hátságokra települést) nem vitatja, de időpontját igen. Eszerint a nevekben ma is fönnálló városszerkezet (Felszeged, Alszeged, Középváros) a XIV. század második felében indult meg. A suburbiumnak (vár alatti) nevezett várossz rész magában foglalta az akkori Alszegedet, ami viszont nem azonos a későbbi Alsóvárossal. Utóbbi a gazdag alszegedi polgárok kirajzása teremtette meg. Utcáiról, épületeiről a benne lakókról a már-már közismert forrás, az 1522-i tizedjegyzék tudósít. Blazovich ennek alapján rekonstruálja a várost övező településgyűrűt, az utcák vonalvezetését, s a fontosabb középületek (a vár, templomok) helyzetét.

A társadalom ábrázolása már nem ilyen egyszerű, mert a forrás nem jelölt meg foglalkozásokat a nevek mellett. Viszont maguk a nevek (Csukás, Varsás, Csordás, Tózsér) jó támpontot kínáltak a foglalkozások megállapításához. De segített az analógia is, s e kettőre támaszkodva fölvezolja előbb a vagyonszabta térbeli elhelyezkedést, majd a foglalkozásszerkezetet. Akkor a központ (Szent Demeter templom) volt a leggazdagabbak lakóövezete, vagyonuk legértékesebb darabja pedig a Szerémségben bírt szőlő. A társadalmi ranglétrán lefele haladva jut el a főbírótól a kereskedőkhöz és iparosokhoz át a zsellérekig. A város életének bemutatása azzal a meglepetéssel szolgál, hogy a fő kenyérkeresetet a halászat és a nagyállattartás jelentette, de igen nagy jelentősége volt a bortermelésnek is. Egyik sem tipikus városi szakma, de mégsem csak szegedi sajátosság. A magyar városfejlődésre hatottak a külső viszonyok is, főleg a Nyugat-Európába irányuló mezőgazdasági export, mely fölkellette a városi polgárság piaci érdeklődését s belefogott a jól jövedelmező gazdálkodásba.

A mai egyetemváros tudományos gyökerei fedezhetők föl a középkori múltban: a klostori iskolák egyháziakat, a plébániai iskola világiakat képzett. Blazovich középiskola (káptalani) létezését olvassa ki abból a tényből, hogy 1444–1526 között 110 diák jutott el a bécsi illetve a krakkói egyetemre. Olyan művelődési hagyományt tár elénk a szerző, amely elsősorban egyházi kútfőből táplálkozott, de igazi reneszánszhoz vezetett.

A „Török hódoltság kora” ugyanígy számba veszi a városkép változásait, de beiktatja a társadalmi élet fontos tényezőjét, a demográfiát, s kitér a török megszállás okozta igazgatási sajátosságokra. A városkép a dzsámivá átalakított templomokon és az újonnan épült fürdőn kívül alig változott. Népeisége hullámzott ebben az időszakban. A szerző eloszlatja azt a korábbi feltételezést, hogy a török jelentősen lepassztotta a lakosság számát. 1546-ban mintegy 1000-rel kevesebben (kb. 7000) voltak, mint 1522-ben, s 1560-ra a keresztények kiüldözése miatt a lélekszám mélypontjára jutott (3000–4000), de utána növekedésnek indult. Nagyobb bajnak látja, hogy az elit elköltözésével lényegében a társadalom fejződött le. A Középváros magyar jellege szinte megszűnt, a város rendetlenségbe fordult, míg a gazdaság stagnált. A török világ hagyatékát összegezve megállapítható: a nyugati úton elindult város balkáni külsejű település lett. Egyedül az egyházi értelmiség ápolta szellemnek köszönhető, hogy az elődök megmaradtak a nyugati és magyar kultúra vonzáskörében.

A török kiűzésétől az 1848-as polgári forradalomig terjedő időszakot „Az újrafelémelkedés korá”-nak nevezi a szerző, ami részben visszatérést jelentett az európai városfejlődés útjára, részben megindult a polgárosodás gazdasági és társadalmi megalapozása. A lakosok Szegedet császári garnizonból újra szabad királyi várossá kívánták tenni, mert jobbagy alávetettségük, s ezen keresztül kiszolgáltatottságuk polgári szabadsággá válna. Lényeges meglátás, hogy a szabad királyi jogállás visszaszerzésére irányuló törekvést a népesség kontinuitása bizonyítékának állítja be, ti. csak a folyamatosan helyben élő lakosságban élhetett a régi szabadság emléke. Kevésbé ismert az a körülmény, hogy a Palánk és a vár idegen lakossága a tiszai határőr kerülethez, a külvárosok magyar lakossága a kamarához tartozott. Előbbiek bekapcsolódtak a nagy jövedelmezőségű marhatenyésztésbe és kereskedelembe, utóbbiak szabad jogi státusuk elérésével akarták ellensúlyozni ezt. A helyzet a Bánság visszaszerzését jelentő pozsareváci békével (1718) oldódott meg, mert

megszűnt Szeged határszéli jellege, s benne a katonaság uralkodó helyzete. 1719. május 21-én III. Károly privilégiumlevele Szegedet a szabad királyi városok sorába emelte.

Ettől kezdve a város fejlődése egységes ívet alkot 1849-ig. A kötet korszakolása is ehhez a dátumhoz igazodik, mert a nyugodt fejlődést, a gazdaság és társadalom megerősödését biztosító keret, a szabad királyi jogállás 1848-ig állt fenn, hogy rövid időre a polgári közigazgatásnak adja át helyét. A könyv különleges érdeme, hogy a sokfajta nézőpontból tárgyalt előrejutás közös eredőjeként a visszaszerzett városi statust nevezi meg. Ezzel arra utal, hogy a kiváltság is lehet fejlődést előmozdító, mert a privilégium adta lehetőségeket a szegediek kihasználták gazdaságuk erősítésére, társadalmuk polgárosítására és városuk szépítésére. Természetesen hatottak más objektív adottságok is, így előnyös forgalmi helyzete, a nagy határ kialakulása, népesség növekedése. A vízi közlekedés tette Szegedet a Dél-Alföld centrumává, mert fejlett hajóparkjával a terményelosztás és búzaszállítás hasznát meg tudta kaparintani. A polgárosodás vagyoni háttére a kereskedelemben fölhalmozott tőke volt. A déli (Balkán felé vezető) kereskedelmi utak táplálták igazán Szegedet, nélküle jelentéktelenségbe sülyedt kis város maradt volna. Amikor a természetes gazdasági aktivitásnak gátja lett (Trianon), a funkcióvesztéssel párosuló határszéliség tespedtséghez is vezetett. Ezt az éltető erőt a könyv hosszú időszakba helyezve, sok adattal illusztrálva korszakokon át érvényesülő, kihasznált adottságként mutatja be.

Hangsúlyos fejezet a városkép átalakulásáról szóló. Ebben részletesen kitér az új katonai (vár, kaszárnyák) és polgári igazgatást (hivatalok, kórházak) szolgáló épületek történetére, mint a régi Szeged arculatát lényegében a nagy árvíz meg határozó kulturális értékekre. Kiemelkedett a polgári középítkezések sorából a városházáé, amely a ma is látható mives épület történeti előzményét jelentette.

Lényeges összefüggésre mutat az „Új város születése”-vel kapcsolatban. Kutatók egy csoportja a reformkori városokat piaci funkcióik szerint rangsorolta, s Szeged az „elsőrendű kereskedelmi központok” csoportjába került, három délvidéki társa (Zombor, Újvidék, Baja) mellett, míg Temesvár a következő csoport első tagját alkotta. Ez – Blazovich szerint – a régió gazdasági erejének bizonyítéka, amelynek viszont a dinamikus városfejlődés volt az éltető eleme. Nagy teljesítmény ez annak fényében, hogy száz évvel korábban a város még a hódoltságához tartozott.

A szegedi határ kialakulása lényeges még e korból, mert a hatalmas (kb. 200 000 hold) külterület Szeged megélhetésének egyik forrása volt 1950-ig. A nagy kiterjedésű pusztákat perек sokaságával nyerte vissza a város, mert a terület királyi elzállogításával a régi legeltetési jog is elveszett. Márpedig ez a jog az emberek életheletőségét hordozta magában, ugyanis az állattartás és kereskedelem a legjövödelmezőbb foglalkozásnak számított.

A társadalom rétegezettségét nem jogi szempontok szerint hangsúlyozza, hanem vagyoni és életmód szerint differenciál. Ez alkalmasabb a polgári típusú változások (igényes lakásbelső lakásviszonyok, kulturális szükségletek, gazdasági vállalkozások) érzékeltetésére.

A kultúra intézményeinek bemutatása ugyancsak a polgárosodást tükrözi. Nemcsak a civil öntudat magas fokát bizonyító Kaszinó megalapítása mutat erre, hanem az iskoláztatás fontosságának fölismerése. Tanulásba fogni, s a megszerzett tudással rálépni a tár-

sadalmi felemelkedés útjára – polgári erény, amit a szegediek – a piarista gimnázium példáját látva – tömegesen ismertek föl már a reformkorban.

1848/49 rendszerváltozást hozott a város életében is, de a népképviselési alpra helyezett önkormányzásnak hamar véget vetett a Habsburgok fölülkerekedése a szabadságharcban. A rá következő időszakot „A polgári város” c. fejezetbe foglalta a szerző. Ne tévesszen meg senkit a cím: Szeged már 1848 előtt is polgárváros volt, amennyiben a rendi polgárság politikai foglalatának tekinthető. Az 1849–1945 közötti történeti szakaszt a történetírás „polgári kor”-nak tekinti, mert a gazdaságot és társadalmat, majd a közigazgatási berendezkedést is a polgárosodás normái jellemezték. Ez teremtette meg a korszak egységét, s ezt jelzi a fejezetcím.

A város belső fejlesztőerőinek külső megmutatkozása volt mindig az épített kultúra, a házakban, terekben, utcákban megtestesülő humán környezet. Szegeden az 1879-es árvíz ebből a szempontból tabula rasa-t teremtett, amely a modern urbanizáció kiindulópontja lett. Ennek megfelelően szabott „méretes” fejezetben foglalkozik a szerző az árvíz utáni rekonstrukcióval. Az olvasó számára szemléletesen írja le a régi Szeged eltűnését, azt, hogy miként töltötték föl a város vizenyős részeit, átlag két méterrel magasítva a térszintet, alakították ki a párizsi mintájú két körutas, sugárutas utcaszerkezetet. A középkori külső teljesen eltűnt, de a középkori tagoltság részben fennmaradt: az egykori suburbium lett City, azaz megmaradt gazdasági és kulturális központnak. A két körút közé szorultak a kispolgári rétegek, míg a külső városrészekben munkás- és parasztszociális csoportok laktak. A társadalom e térbeli tagozódása 1945-ig fennállt. A könyvből kiderül, hogy az árvíz pusztítás mellett egyben „áldást” is hozott. Az új utcaszerkezet többek között Lechner Lajos, Schüle Frigyes, Lechner Ödön tervezte „beépítése” tüntette el végleg a rusztikus Szegedet, s emelt helyébe egy modern európai várost, melyre a koronát az első háború utáni egyetemi és egyházi központ kiépülése tette föl.

A kötet demográfiai fejezetei a máshol leírt gazdasági és társadalmi átalakulás legfontosabb bizonyító mellékletei. A számok ugyanis 1920-ig folyamatos emelkedést mutatnak, a növekedés forrása kettős: a természetes szaporodásból és a vándorlási különbözetből fakadt. Az egész mögött pedig a város erőteljes polgárosodása húzódott, amely piaci kilátásaival, működő közintézményeivel, társadalmi szabadságával serkentőleg hatott a népeségnövekedésre.

A társadalom bonyolult képződmény, polgárosultságának több mutatója létezik. Kétségtelen, hogy „mérhető” tulajdonságai közül egyik legfontosabb a foglalkozási megoszlás. Korszakunk végére ez sokat korszerűsödött, mert a mezőgazdaságból élők visszaszorultak a modern szektorok javára, de Szeged még így is elmaradt pl. Arad, vagy Temesvár hasonló mutatóitól. A szerző – helyesen – Szeged város legfontosabb sajátosságát állítja előtérbe: hogy ti. nagy a külterületi népesség aránya, akik mezőgazdaságból éltek. A velük együtt elért polgárosultsági szint viszont viszonylagossá teszi a többiek korszerűbb foglalkozási összetételét.

Az egyes társadalmi rétegek bemutatása lényegre törő. A nagypolgárság meghatározásához a vagyon felől közelít, ennek bizonyító anyagát pedig a virilis listákban lelte meg. Nem vitás, hogy a fizetett adó nagysága a társadalmi állapot objektív tükré, de még sokféle összetevője volt neki (földbirtok, betétek, ingó értékek stb.), nem is beszélve a polgári státus olyan kellékéről, mint a tekintély, műveltség stb. A városi középrétegek jellemzése

újszerű: foglalkozásuk mellett az életmód elvárt stílusára (jól fizető állás, tágas lakás személyezéssel, étkezési szokások) hívja fel figyelmünket.

A parasztság Szeged relatíve legnagyobb társadalmi rétege (1930-ban 36,4%). Ebből adódik, hogy a város „kiegyezése” már 1852-ben megtörtént, amikor a tulajdonában lévő határt bérletként a gazdák rendelkezésére bocsátotta. Legfontosabb következményét a szerző helyesen összegezte: város nem kótyavetyélte el vagyont, hanem lakosságát segítette belőle. Így az emberek a szülőföldjükön találták meg életlehetőségeiket, s nem váltak földönfutóvá. Móra a bérelt birtoknak és a parcellagazdálkodásnak tulajdonítja, hogy városunkat elkerülte az agrárszocializmus, s az emberek nem lettek agrárproletárokká.

A szellemi élet áttekintése differenciáltan történik: az iskolák szerepét a népoktatás és középiskolai képzés területén mutatja be, míg a felsőoktatásnak önálló alfejezetet szán, s külön veszi számba közművelődés intézményeit. Elemzéséből kiderül, hogy Szeged a műveltségi tőke megszerzésének országosan is kiemelkedő helye volt. Ha más városok szakmaszerkezete modernebb is, Szeged előnye a kultúrateremtés területén vitathatatlan. Táblázatban ábrázolja, hogy a különböző középiskolákban hányan tanultak 1901-ben, ami korábbi évekhez képest jelentős emelkedést mutat. Talán még ennél is fontosabb, hogy a tanulók közel fele vidékről érkezett, mert a nagy hátországnak számító Bánság nem Temesvárra, hanem Szegedre küldte gyermekeit tanulni.

Ez a rohamosan fejlődő iskolahálózat, és a társadalom művelődési, szakmai igényei objektíve megteremtették az egyetem alapításának feltételét. Ehhez jött a Trianonnal szükségessé vált szellemi kisugárzó hatás, s 1921-ben Szegedre költözött a kolozsvári egyetem. A polgári tanárképző főiskolával együtt, már két felsőoktatási intézmény található itt, így joggal nevezhetjük egyetemi városnak, mely azóta is a „városiasság” legfontosabb tényezője. A korabeli kereskedelmi funkciók elvesztésével Szeged legújabb kori éltető ereje az egyetem.

Az eddigi monográfiákkal szembeni többletet abban látjuk, hogy kitekint a 20. század második felére is. Csak érinti az új korszak problémáit, de ez a rövid bemutatás is elég arra, hogy rávilágítson, nemcsak új, hanem egy teljesen más világról van szó. Az ipartelepítéssel járó falusi bevándorlás jelentősen megnövelte a lakosságszámot, amellyel a lakásépítkezések üteme alig bírt lépést tartani. A lakótelepek panelházai egyszerre jelentettek fölemelkedést a vidéki komfortnélküliséghez képest, de egyben új életformát kényszerítettek lakóikra, mely igen ellentmondásos volt, de mindenesetre a városias jelleget erősítették.

A legnagyobb változást talán a közigazgatásban figyelhető meg, mert az 1719-után megszerzett külterület levált a városról és önálló községek jöttek létre rajta, s egyben elvesztette a több mint 200 éve élvezett önkormányzati szabadságát.

A kötetet hasznos függelék egészíti ki a város korábbi (bírók, főbírók) és újabb kori (polgármesterek, tanácselnökök) előjáróiról, külterületének alakulásáról, s végül megadja Szeged történetének válogatott bibliográfiáját a hozzá kapcsolódó személynév-mutatóval.

A könyv elolvasása után nemcsak Szegeddel lesz „tisztaban” az olvasó, de megízleli a történetírói mesterség klasszikus erényeit és új módszerekre törekvését.

Szeged, 2006. augusztus 4.

Marjanucz László